

HEISZLER VILMOS

Magyarság és globalizáció

Az új évezred küszöbén egy új fogalom járja be Magyarországot és egész Európát: a globalizációé. Már nem Európa, nem is az európaiság a legizgatóbb kérdés, hanem a világ különböző részeit drámai gyorsasággal egymás közelébe hozó pénzügyi és informatikai hálózatok kiépítésének következménye: ha válság tör ki Kelet-Azsiában, belemeleg a budapesti tőzsde is. S nemcsak információk, nemcsak pénzügyi tranzakciók áramlanak szerte a világban, hanem megmozdulnak a helyüket kereső emberek is: a világ gazdag és viszonylag kevésbé zsúfolt északi negyede mágneses erővel vonzza a szegény és túlnépesedett déli övezetek megélhetést és munkát kereső tömegeit. Új népvándorlás kezdődik, mely nyugtalanítja a régebbi népmozgások konfliktusaira emlékezőket. Mit tehet Európa, mit tehet Magyarország ebben a helyzetben?

Új körülmények között az első és leghatározottabb válasz: legyen úgy, mint eddig volt. Különösen érthető ez a nyugat-európaiak részéről, akik a második világháborút követő fél évszázadban kontinensünk talán legnyugodtabb és legvirágzóbb korszakát éltek-alakították. Sokak számára kézenfekvő: (Nyugat-)Európa sikertörtéjét folytatni kell, eddigi eredményeit megőrizni – vagyis konzerválni az eddigi körülményeket. Erre a hangulatra érez rá a modern európai izolacionizmus, mely már elsősorban nem a nemzetállami határokat akarja megvédeni, hanem Európát kívánja megóvni a többi kontinens versenytől, s főleg néptömegeinek fenyegető közeledésétől. Ha van is Európai Unió, az legyen minél zártabb, még a kelet-európai szomszédok felvételét is legszívesebben ad graecas calendas tolná ki: talán nem is unió, hanem Festung Europa lebeg a szemük előtt.

Magyarország, s vele együtt egész Kelet-Európa sajátos helyzetben találja magát: mi nem mondhatjuk, hogy legyen úgy, mint eddig volt. Ha voltak is az elmúlt fél évszázadnak tagadhatatlan érdemei – a legfontosabb talán a feudális maradványok környéklen szétverése –, a kommunizmus történelmi zsákutcának bizonyult. A sztálini-poszt-sztálini gazdaságfejlesztés szemefénye, a saját nehézipar létrehozása ma már elhibázott, megkésett erőfeszítésnek tűnik: mire az első világháború előtti statisztikák szén- és acélmennyiségeinek bővületében alkotó tervgazdászok álmai testet öltöttek, az ipari társadalom napja leáldozóban volt. Elavult ábrándok kergetése helyett a posztindusztriális társadalom realitásaihoz való alkalmazkodás: ez a kelet-európai társadalmak előtt álló feladat, ha csak nem akarunk a fejlett nyugati ipari hátsó udvarává, a nyersanyag-igényes-környezetszennyező termelés lerakatává válni, megismételve a korábbi szereposztást, amikor Kelet-Európa az iparosodó nyugati övezet agrárszállítója lett.

Megtalálni Magyarország helyét az egységesülő világban – ez az évezred kezdetének nagy kihívása. A bezárkózás, az „Extra Hungariam” szemlélet szerencsére nálunk többnyire a szólásmondás szintjén maradt. Történelmünk fellendülő korszakai mindig egybeestek a világ változó feltételeihez való alkalmazkodással. A magyarság egész története mintha a darwini alkalmazkodás és fennmaradás elméletét támasztaná alá: az Ural-vidéki erdőövezet gyűjtögető-halász-vadász népessége a sztyeppére kerülve tökéletesen elsajátította az állattartó nomád kultúrát, s nyelvét megőrizve vált a többnyire

törökös pusztai népközösség tagjává. A magyar törzsi vezető réteg sikeresen abszolválta a következő nagy kihívásból származó feladatot is, amikor saját és az általa kormányzott nép egyetlen fennmaradási lehetőségét felismerve beilleszkedett a feudális Európa keresztény államai közé. Jegyezzük meg itt, sok mai félreértést és téveszmét helyesbítendő, hogy a nyugati keresztény típusú állam nem jelentett tisztán nyugati keresztény társadalmat is: a bizánci kereszténység hatása megelőzte a rómaiét, sőt a másik két nagy monoteista vallásnak, a judaizmusnak és az iszlámnak is éltek követői az Árpád-kori Magyarországon, az Aranybulla tanúsága szerint nem kis befolyással bírva. Helynevek: Zsidó, Böszörmény, Káloz, Kalász őrzik a koraközépkori zsidó és muszlim elem jelenlétét.

Alkalmazkodás és befogadókészség: ezek a tulajdonságok tették lehetővé a honfoglaló magyarság fennmaradását és felvirágzását a Kárpát-medencében. Ha van üzenete a napjainkban sokat emlegetett Szent Koronának (és többi koronázási jelvényünknek), akkor azt nem Werbőczy tanából, hanem magukból a tárgyakból olvashatjuk ki. Kéves dolog fejezi ki tömörebben keleti és nyugati kereszténység egymásra találását itt, Európa közepén, mint a corona graeca és a corona latina öllekezése a magyar királyi koronában. S ha tudomásul vesszük azt, hogy a királyi hatalmat jelképező jogar hegyikristály-gömbjét Fatimida-korabeli egyiptomi mester metszette művészi formába, akkor a szimbólumok ereje azt sugallja nekünk, hogy az Árpádok eurázsiai pusztákról érkezett dinasztiájának állama szerves egységbe ötvözte Kelet- és Nyugat-Európa, sőt a Közel-Kelet hatásait is.

Ugyanígy a magyar történelem másik nagy fellendülési időszaka, a XIX. század is a megváltozott körülményekhez való alkalmazkodóképesség igazolása: a magyar nemesi réteg képes volt a feudalizmus felszámolására, éppen saját érdekeit szem előtt tartva és a kor kívánalmaihoz igazítva. A nemzetiségi kérdés később tragikusnak bizonyuló megoldatlanságát pedig magyarázhatjuk azzal, hogy a korabeli Európa nem rendelkezett a soknemzetiségű területek államegységbe foglalásának liberális megoldási modelljével. A vallási türelem, a zsidóemancipáció azonban így is szinte aranykorként láttatja ezt az ellentmondásokban nem szűkölködő korszakot a XX. század szörnyűségeivel szemben. Keleti és nyugati kereszténység valamint az iszlám politikai és kulturális hagyományrendszerét összehangolni és európai szintű közigazgatási rendszerben működtetni pedig éppen egy magyar politikus, Kállay Béni volt képes akkor, amikor 1882 és 1903 között a Monarchia közös pénzügyminisztereként a megszállt Bosznia-Hercegovina kormányzatát irányította. Pravoszláv szerbek, katolikus horvátok és muszlim bosnyákok békés együttélését tudta megteremteni úgy, hogy félretéve minden vallási és kulturális előítéletet a tartományban maradt muszlimokat nem csupán megtűrte, hanem politikája fő támaszaként épített rájuk. Politikai alkotása sajnos ma Magyarországon szinte teljesen ismeretlen, Boszniában viszont a bosnyákok és a szerbek is őrzik, természetesen más-más előjellel.

Ezek a történelmi példák azt üzenik, hogy a sikeres magyar politika mindig a nyitottság politikája volt, a minket körülvevő világ fő áramlatainak felismerése és alkalmazása, éppen a magyarként való fennmaradás érdekében. Az Árpádok politikáját az alkalmazkodás és a befogadókészség kategóriájával jellemeztük, s azt mondhatjuk, hogy e kategóriák általános érvényűek, a mindenkori magyar politika alapelvét kell képezniük. Ha patetikusak akarunk lenni, úgy is fogalmazhatnánk, hogy sorsparancsot jelentenek.

Mit jelent a sorsparancs ma Magyarország számára? Jelenti azt, hogy ismét fel kell ismerni a kor fő áramlatát. Ez pedig a globalizáció, amit lehet szeretni, lehet nem szeretni, csak figyelmen kívül hagyni nem lehet. Fő áramlatnak ellenállni pedig nem tanácsos. Ajánlatosabb a fő áramlatba kerülés, s azon belül a magyar érdekek minél hatékonyabb érvényesítése. Magyarán: a globalizációs folyamatot szidalmazni teljesen fölösleges, jön az magától, a kérdés csak az: a hullám alján, vagy tetején maradunk-e?

Egyáltalán: fenyegeti-e a globalizáció a magyarságot, annak sajátlagos értékeit? Hiszen érdekek mellett léteznek értékek is, melyek nemzetspecifikusan leginkább a kultúra, a nyelv területén jelentkeznek. Élenjáróan a nyelvvédők szoktak tiltakozni az idegen szavak, s főként a feliratok terjedése ellen. Valóban: előnt minket a sok shopping center, fitness saloon, second hand shop és társaik. Az intézmények legtöbbször van jó magyar szavunk, vagy kis fáradsággal alkothatunk megfelelőt. Csakhogy a nyelv élő szerkezet, öntörvényei szerint alakul. A köznapi nyelvnek pedig megvan az a sajátossága, hogy a konkrétan megjelölendő tárgyhoz tapad. Csak egy példa: hiába létezik pontos kifejezésünk a nyomtatásra, a szövegszerkesztőn (jó, hogy erre van jó magyar kifejezésünk!) írt szöveget bizony kiprinteljük. Valószínűleg azért, mert a beszélt köznapi nyelv úgy érzi, hogy pontosan tudatni kell: közvetlenül szövegszerkesztőből történik a sokszorosítás, nem nyomdagépi műveletről van szó. Erre pedig alkotott egy angol alapú, természetesen magyarosan képzett és ragozott kifejezést. Mint annyiszor, amikor új technikával találkoztunk. Ki vonná kétségbe, hogy a honfoglaló magyaroknak kiváló vasművesei, fegyvergyártói voltak? Ma mégis szláv eredetű szóval kovácsoknak nevezzük őket, mert valószínűleg az új, nyugati típusú fegyverek előállításához más technika kellett, mint az addig ismert, amit a tarjánok alkalmaztak. De sorolhatnánk öltözködési kultúránk legtöbb kifejezésétől kezdve a konyhai kultúrán át a különböző termelési kultúrákig sok mindent, amikor csak a funkciót kiszolgáló eszköz változott, a funkció nem, s mégis magával hozta eredetének nevét. S mi tűnik ma izesebb magyarságúnak: „Obester uram az ámbituson früstökölt”, vagy „Az ezredes úr a tornáccon reggelizett”? (Nota bene: a tornác sem tűnik finnugor eredetűnek, de a törökös iskola hívei sem lennének sok örömet benne.) Csak a legelvakultabb puristák szorítanák a nyelvet egy meglehetősen önkényesen meghatározott ideális norma kényszerzubonyába. Mert lássunk egy igazán nagy nyelvet, az angolt például. Sok hősi tettet végrehajtó légierjük a büszke Royal Air Force nevet viseli, melynek minden tagja bizony megőrizte tiszta francia alakját, mégsem jutna eszébe senkinek ősi angol-szász alapokon nyugvó névvel ellátni a testületet. Az oroszok is jól elvannak a maguk butyerbotjával, rjukzakjával és brjusztgalterével, fel sem merül bennük, hogy az elnémetesedés fenyegeti őket (a szlavofileknek valószínűleg nem tetszenének ezek a kifejezések, de hát ők valószínűleg nem élnek e szavak által jelölt tárgyakkal). Talán levonhatjuk a következtetést, hogy az önbizalmukban meg nem rendített népek jóval könnyedebben kezelik a szóátvételeket, mint a valamilyen komplexustól szenvedők (mely eredhet a korábbi dominancia elvesztéséből is, mint pl. az igazán nagy nemzetet alkotó franciáknál). Talán a nyelvet használókra kellene bízni, mely kifejezést veszik át, melyiket szelektálják, s csak az igazán kritikus esetben beavatkozni a nyelvvédelem eszközeivel. Boldog angolok! Náluk a helyesírás és a helyes beszéd jó modor és jól-neveltség, nem pedig rendeletek betartásának a függvénye.

Tehát tudomásul kell vennünk, hogy a világ változásával együtt a nyelv is változik. Ez még nem jelent nyelvromlást, s semmi esetre sem a nemzetelhalál előhírnöke. Azt is tudhatjuk, hogy a nyelv elvesztése sem jelenti automatikusan a nemzet eltűnését, mint

az írek példája mutatja (jelenleg Walesben jóval többen beszélnek a kelta eredetű ősi nyelvet, mint Írországból, mégsem a walesiek robbantgatnak). A kétnyelvűség sem jelenti feltétlenül az első lépcsőt a nemzet tudat elvesztése felé, láthatjuk a csecsenföldi tudósításokban, ahol mindenki oroszul érintkezik a külföldi riporterekkel. S a nyelvi normák változása sem jelent nyelvromlást: minősíthetjük-e sommásan rontott latin nyelven írott Dante isteni jelzővel koszorúzott Commediáját?

Azt is tudomásul kell vennünk, hogy a mai ifjúság túlnyomó többsége nem lejt népviseletben népdalokra néptáncokat, ha szórakozni kíván. (Az erőltetés itt is kifejezetten kontraproduktív lehet, mint azt az 50-es évek tapasztalatai bizonyítják.) Létezik természetesen egy – főként értelmiségi indíttatású – kulturális mozgalom, mely a modern urbanitás körülményei között is fenn kívánja tartani a rurális társadalom kultúr-értékeit. Ha ők egy kicsit körülnéznék a világban, akkor azt láthatják, hogy törekvésük egyáltalán nem magyar sajátosság: az igazán kozmopolita New Yorkból rendszeresen járnak a különböző etnikai csoportok leszármazottai az őshaza településeire, hogy ott ismerkedjenek az ír, skót, vagy éppen jiddis zene értékeivel Írországból, Skóciából vagy Bukovinából – ahol egyébként könnyen összetalálkozhat egy klezmerajongó a csángó népdalok elkötelezett gyűjtőjével. S ha szerencsésük van, gyűjtésüket akár közös CD-n is közzétehetik, hála a népszerűvé vált, valóban rengeteg elszigetelt értéket – tetszik-nem tetszik – a globalizálódó világkultúra jegyében közkinccsé tevő World Music divatáramlatának. Autentikus magyar népzene előadó együttesek és énekesek találják meg így az utat a nemzetközi siker felé.

Az utca tehát egyáltalán nem egyirányú: a globalitás nemcsak a külvilág hatásait közvetíti felénk, hanem lehetőséget ad arra, hogy mi is megjelenjünk értékeinkkel a virtuális világpiacra. Ettől a lehetőségtől csak akkor fosztjuk meg magunkat, ha az elszigetelődés, a befelé fordulás útját választjuk, ha nem kapcsolódunk be a világhálóba, melyről jól tudjuk, hogy interaktív. Vagyis nem hierarchikusan szervezett, inkább mellé, mint fölérendelő – mint Karácsony Sándor szerint a magyar nyelv logikája.

A befelé fordulás, a versenytől való visszahúzózkodás az önbizalomhiány biztos jelzője. Úgy érzem, hogy a magyar kultúra versenyképes, bátran kiállhatunk vele a világ elé. Akkor viszont be kell engednünk a külvilág értékeit is. S véleményem szerint nem állunk másképpen a gazdasággal sem. Seattle ugyanakkor megmutatta, hogy a globális méretekben szerveződő gazdaságnak számos elkeseredett ellenfele van: szakszervezetek, környezetvédők, különböző rendű és rangú fundamentalisták. Akciójuk ugyanakkor azt is mutatja, hogy a globalizmus káros hatásaival szemben csakis globális keretekben képzelhető el bármiféle eredményes akció. Persze a tőke a pénz absztrakt (s az internetes forgalomnak köszönhetően egyre absztraktabb) természete miatt lépéselőnyben van: manapság hatalmas összegek mozgatásához elég egy kattintás, míg az anyagi természetű dolgok, s legfőképpen a munkaerő, az ember jóval helyhez kötöttebb. Bár nem annyira, mint a globalizmus ellenfelei szeretnék. Éppen az emberi migráció, egyre nagyobb számú, főként a szegény világtájokról a gazdagabb országok felé szerencsét próbálni induló egyedek és családok egyre nagyobb tömege aggasztja a jóléti társadalmak kényelmüket, biztonságukat féltő tagjait. S a szociális önzés – mely tulajdonképpen érthető emberi reakció – erkölcsi és kulturális alapokat keres magának, mint ahogy a kultúrák kibékíthetetlen harcáról szóló elméletek ismét felvirágzó népszerűsége mutatja.

Valóban kibékíthetetlen ellentétek osztják meg a világot különböző kultúráit? Aligha. A legtöbb fejlett kultúra maga is szintézis eredménye – Észak- és Dél-Amerika

adja a legfrappánsabb példákat Európa, Afrika és Amerika kultúráinak egybegyűrésével. De hát a mi európai kultúránk sem csak az Atlanti-óceán, az Ural és a Földközi-tenger határolta részek öröksége. Az európai kultúra legjellegzetesebb alkotórésze, a kereszténység például soha nem tagadta a keleti Mediterráneumból hozott örökségét, s már régen Róma volt a nyugati kereszténység központja, amikor a templomokat még mindig Jeruzsálem felé fordított szentélyekkel építették (keletelték, vagyis orientáltak – ahogy a kifejezés ma is az irányultságot jelenti). Nem véletlen, hogy a fajtiszta Európát hirdető szélsőséges kulturális és politikai irányzatok a kereszténységet mint idegen elemet akarták kiiktatni az általuk tervezett szép új világból. A zsidóság szerepe a kereszténység keletkezésében egyértelmű, s a judaizmust megtartó zsidók is folyamatosan az európai élet szerves részét alkották. Közvetítő szerepük különösen akkor volt jelentős, amikor az iszlám megvetette a lábát a dél-európai félszigeteken: a hellenisztikus tudomány és filozófia jelentős művei arab fordításban maradtak fenn, mely fordításokat azután arabul és latinul egyaránt tudó zsidó szakértők segítségével fordították a tudományokra olthatatlanul szomjazó keresztény szerzetes-tudósok. Arabok és zsidók nélkül jóval kevesebbet ismernénk Arisztotelész, Ptolemaiosz és Galenus műveiből. S mit érne matematikai tudásunk az Indiából arab közvetítéssel ide érkezett „arab” számok, s főként a helyiérték és a 0 fogalma nélkül? Mi lenne a szellemi sportokkal, ha például nem ismernénk a sakkot? S áttérve a materiális dolgokra: mit innánk, ha szellemi felfrissülésre vágnánk, s nem ismernénk a kávé vagy a teát? Milyen lenne az étkezés az Andalúziában bevezetett háromfogásos étkező (előétel-főétel-desszert) nélkül? Literes önkupákból vedelt borokkal s késsel-ujjakkal szétmarcangolt hússal oltanánk éhségünket-szomjúságunkat – mert ez az európai hagyomány?

Szerencsére nincs teljesen igazam: az európai hagyomány elsősorban nem ez, sokkal inkább a már említett olthatatlan tudásszomj és kíváncsiság a világ új, ismeretlen dolgai iránt. A nyitottság tette nagyvá Európa, s ez vezette felfelé ívelő korszakaiban a magyarságot is. Láthatjuk, hogy mai mindennapjainkban Európa, Afrika, Ázsia, Amerika anyagi és szellemi kultúrájának termékeit élvezzük (vagy haragszunk rájuk, de viszonyulunk hozzájuk). A nagyvilág már elérkezett hozzánk, nem tudunk elzárkózni. Ne is akarjunk, mert elsősorban magunknak ártanánk ezzel.